UDK: 619:616.995:636.3(575.14)

MAYDA SHOXLI MOLLAR GELMINTOFAUNASINING MAVSUMIY DINAMIKASI

Asallayev O‘.H.,
Termiz davlat universiteti “Zoologiya” kafedrasi o‘qituvchisi

Musayeva M.J.,
Termiz davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mayda shoxli mollar, asosan, qo‘ylarning oshqozon-ichak va nafas olish a’zolarida uchraydigan parazit chuvalchanglar (gelmintlar)ning tur tarkibi hamda ularning yil fasllari bo‘yicha o‘zgarish qonuniyatlari, ya’ni mavsumiy dinamikasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida hududning iqlim omillari, havo harorati, yog‘ingarchilik miqdori va yaylov muhiti gelmintlarning tashqi muhitdagi rivojlanish sikli hamda biologik faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi yoritilgan. Maqolada qo‘ychilikka iqtisodiy zarar yetkazuvchi asosiy gelmintozlar (fassiolyoz, moniezioz, diktiokaulyoz va nematodiroz)ning ekologik hamda tarqalish xususiyatlari batafsil bayon etilgan. Shuningdek, monitoring natijalariga asoslangan holda, parazitlar rivojlanishining kritik davrlarida kasalliklarning oldini olishga qaratilgan veterinariya-profilaktika chora-tadbirlari tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: mayda shoxli mollar, qo‘ylar, gelmintlar, tur tarkibi, mavsumiy dinamika, iqlim omillari, yaylov, dominant gelmintozlar, profilaktika, degelmintizatsiya.

Chorvachilik tarmoqlari ichida qo‘ychilik aholini go‘sht, jun, sut va boshqa muhim mahsulotlar bilan ta’minlovchi yetakchi hamda an’anaviy sohalardan biridir. O‘zbekiston Respublikasining agrar sektorida mayda shoxli mollarni yetishtirish nafaqat ichki bozordagi ehtiyojni qondirish, balki eksport salohiyatini oshirish nuqtayi nazaridan ham strategik ahamiyatga ega [1].

Parazit chuvalchanglar hayvonlar organizmida yashab, oziq moddalar, vitaminlar va minerallarning o‘zlashtirilishini keskin yomonlashtiradi. Gelmintlarning hayot faoliyati davomida ajratadigan metabolitlari organizmga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, ichki a’zolarni mexanik shikastlaydi va immun tizimi faoliyatini susaytiradi. Buning oqibatida qo‘ylarning semizlik darajasi, go‘sht va jun mahsuldorligi pasayadi.

Ayniqsa, yosh qo‘zilar orasida kasallikning og‘ir kechishi va nobud bo‘lish holatlari chorvachilik xo‘jaliklariga katta iqtisodiy zarar yetkazishi mumkin [2].

Gelmintozlarga qarshi samarali kurashish va ularning tarqalishini cheklash uchun parazitlarning mavsumiy dinamikasini, ya’ni yilning qaysi faslida muayyan parazit turlarining faollashishini, qaysi davrda tuxum va lichinkalarning tashqi muhitda rivojlanishi hamda tarqalishi kuchayishini aniqlash zarur [3].

O‘zbekiston Respublikasining agrar sektorida mayda shoxli mollarni yetishtirish nafaqat ichki bozordagi ehtiyojni qondirish, balki eksport salohiyatini oshirish nuqtayi nazaridan ham strategik ahamiyatga ega. Biroq mayda shoxli mollarni yaylovlarda boqish tizimi, tabiiy muhit va saqlash sharoitlari turli parazitar kasalliklar, ayniqsa, gelmintozlar bilan zararlanish xavfini oshiradi.

Parazit chuvalchanglar hayvonlar organizmida yashab, oziq moddalar, vitaminlar va minerallarning o‘zlashtirilishini keskin yomonlashtiradi. Gelmintlarning hayot faoliyati davomida ajratadigan metabolitlari organizmga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, ichki a’zolarni mexanik shikastlaydi va immun tizimi faoliyatini susaytiradi [4].

Buning oqibatida qo‘ylarning semizlik darajasi, go‘sht va jun mahsuldorligi pasayadi. Ayniqsa, yosh qo‘zilar orasida gelmintozlarning og‘ir kechishi chorvachilik xo‘jaliklariga katta iqtisodiy zarar yetkazadi. Shu sababli gelmintozlarga qarshi samarali kurashish va ularning tarqalishini cheklash uchun parazitlarning mavsumiy dinamikasini, ya’ni yilning qaysi faslida qaysi parazit turlari faollashishini, tuxum va lichinkalarning tashqi muhitda qaysi davrda ko‘proq tarqalishini aniqlash muhim ahamiyatga ega [5].

Ishning maqsadi mayda shoxli mollar (qo‘y va echki) gelmintofaunasi tarkibini aniqlash hamda gelmintozlar bilan zararlanish darajasining yil fasllari bo‘yicha o‘zgarish qonuniyatlarini o‘rganishdan iborat. Olingan natijalar asosida gelmintozlarga qarshi kurashishning mavsumiy xususiyatlarga mos samarali chora-tadbirlarini ishlab chiqish ko‘zda tutiladi [6].

Hudud sharoitida mayda shoxli mollarni zararlantiruvchi gelmintlarning tur tarkibini aniqlash.

Gelmintlarning asosiy sinflari (nematodalar, sestodalar va trematodalar) bo‘yicha zararlanish ekstensivligi (EI) va intensivligini (II) hisoblash.

Zararlanish darajasini yil fasllari (qish, bahor, yoz va kuz) bo‘yicha taqqoslash hamda mavsumiy dinamikasini aniqlash.

Mavsumiy dinamikaga iqlim omillari (harorat, namlik, yog‘ingarchilik) va yaylov sharoitining ta’sirini baholash.

Hayvonlarning yoshi (qo‘zi, qo‘chqor, ona qo‘y) va jinsiga qarab zararlanish ko‘rsatkichlaridagi farqlarni taqqoslash.

Mayda shoxli mollar (qo‘y va echki) gelmintofaunasining mavsumiy dinamikasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ularning organizmida nematodalar, sestodalar va trematodalar sinflariga mansub gelmintlar parazitlik qiladi. Ular orasida nematodalar keng tarqalgan guruhlardan biri hisoblanadi.

Gelmintozlarning mavsumiy dinamikasiga havo harorati, namlik, yog‘ingarchilik va yaylov sharoiti sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Qulay iqlim sharoitida gelmint tuxumlari va lichinkalarining tashqi muhitda rivojlanishi tezlashib, hayvonlarning zararlanish xavfi ortadi.

Yosh hayvonlar, xususan, qo‘zilar ayrim gelmintozlarga kattalarga nisbatan moyilroq bo‘lishi va kasallik ularda og‘irroq kechishi mumkin. Shu sababli gelmintozlarga qarshi kurash tadbirlari mavsumiy dinamika va laboratoriya tekshiruvlari natijalarini hisobga olgan holda rejalashtirilishi lozim. Degelmintizatsiya muddatlarini belgilash, yaylovlardan navbatlab foydalanish, go‘ngni zararsizlantirish hamda sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilish gelmintozlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega [7].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azimov D. A., Akramova F. D. Parazitologiya. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Azimov D. A., Mirzayev U. M. O‘zbekiston hayvonlari gelmintlari. – Toshkent: Fan.
3. Aliyev A. A., Fayziyev A. F. Veterinariya parazitologiyasi. – Samarqand: O‘quv qo‘llanma.
4. Boymatov B. E. The Political Map of the World and its Specific Features // Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2022. – Vol. 18. – DOI: 10.21070/ijins.v18i.589.
5. Boymatov B. Sinfdan tashqari tarbiyaviy faoliyat o‘quvchilarning kreativ fikrlashni rivojlantirish mexanizmi sifatida // Tamaddun Nuri Jurnali. – 2025. – T. 8, № 71. – B. 68–70.
6. Boymatov B. “Jahon siyosiy kartasi” mavzusini o‘qitishda keys-stadi texnologiyasidan foydalanish metodikasi // Journal of Universal Science Research. – 2023. – Vol. 1, № 1. – B. 267–272.
7. Boymatov B. E. O‘quvchilarning kreativ fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish metodikasi (to‘garaklar faoliyati misolida). – Chirchiq: Chirchiq davlat pedagogika universiteti, 2026. – 184 b.
8. Mahmudov Sh., Boymatov Z., Boymatov B. Umumiy pedagogika. – Andijon: Innovative Publication, 2026. – 204 b.
9. Kuchboyev A. E. va boshq. Hayvonlar parazitologiyasi bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar. – Toshkent.

10. Asadullayeva G. A. Using TIMSS International Assessment to Develop Natural Science Literacy in Prospective Chemistry // Journal of Science and Education (JSE). – 2026. – Vol. 7, Issue 1. – P. 2093–2102. – ISSN: 2745-5351. URL: https://jse.rezkimedia.org/index.php/jse/article/view/848.

11. Asadullayeva G. A. International Assessment TIMSS Research Global Analytical Indicators // Journal of Adaptive Learning Technologies. – 2025. – Vol. 2, № 9. – ISSN: 2997-3902. URL: https://scientificbulletin.com/index.php/JALT/article/view/1197.

12. Asadullayeva G. A. Enhancing Students’ Readiness for the TIMSS International Assessment through Digital Technologies and Virtual Simulations in Chemistry Education // International Multidisciplinary Journal for Research & Development. – 2026. – Vol. 13, Issue 4. – P. 634–637. URL: https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd/article/view/5647.

13. Asadullayeva G. A. TIMSS 2019 baholash qamrov doiralari. TIMSS tadqiqotining kelajagi // Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali. – 2026. – Vol. 9, Issue 1. – B. 365–368. – ISSN: 3060-4818. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18242630.

14. Skryabin K. I., Shikhobalova N. P., Mozgovoy A. A. Opredelitel paraziticheskikh nematod. – Moskva: Nauka, 1951–1954.

15. Skryabin K. I., Shults R. S. Osnovy obshchey gelmintologii. – Moskva: Nauka, 1940.

16. Kotelnikov G. A. Gelmintologicheskie issledovaniya zhivotnykh i okruzhayushchey sredy. – Moskva: Kolos, 1984.